

*Стрілець В. В.,**доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Полтавського юридичного інституту**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ГУБЕРНСЬКИЙ ТА ПОВІТОВІ РЕВОЛЮЦІЙНІ КОМІТЕТИ В ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ (ГРУДЕНЬ 1919 – КВІТЕНЬ 1920 РР.)

Анотація. У статті розглядається нормативно-правова база організації та функціонування губернського та повітових революційних комітетів у Полтавській губернії в період із грудня 1919 по квітень 1920 рр. Охарактеризована організаційна структура та функції цих надзвичайних органів радянської влади.

Ключові слова: надзвичайні органи радянської влади, Полтавський губернський революційний комітет, повітові революційні комітети Полтавської губернії, організаційна структура та функції ревкомів.

Постановка проблеми. Становлення радянської влади в Україні, її організаційно-правове оформлення вимагає неупередженого незаполітизованого дослідження, оскільки ці питання не стали суто академічною проблемою, певним чином впливаючи на політичні процеси в наш час. Вивчення досвіду радянського державного будівництва, зокрема надзвичайних органів радянської влади, якими були, зокрема, революційні комітети, допоможе уникнути проявів тоталітаризму та авторитаризму в розвитку сучасної України.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї теми дозволяє зробити висновок, що вітчизняна радянська історико-правова наука неодноразово зверталася до зазначеної проблематики [1], однак, попри суттєве накопичення фактичного матеріалу, їй не вдалося дати узагальнюючі відповіді на низку важливих питань. Сучасна історіографія не проявляє значного інтересу до проблем радянського державного будівництва, що посилює актуальність запропонованого дослідження. Революційні комітети (ревкоми) на чолі з губернським революційним комітетом у Полтавській губернії, що охоплювала значну частину України, взагалі випали з поля зору як радянської, так і сучасної історико-правової науки, що зумовлює актуальність запропонованої статті.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази організаційної структури та функцій губернського та повітових ревкомів Полтавської губернії в період із грудня 1919 по квітень 1920 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці жовтня 1919 р. Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВЦВК) і Рада Оборони Радянської Росії прийняли «Положення про революційні комітети (ревкоми)», у якому визначалися правовий статус та підходи до організації цих надзвичайних органів радянської влади. У Положенні зазначалася можливість створення при ревкомах за необхідності та з розгортанням роботи відділів, які мали негайно налагоджувати зносини з відповідними народними комісаріатами, отримувати від них циркулярні розпорядження і фінансуватися ними. Створені до затвердження ревкому органи цивільної влади мали підкорятися ревкому [2, с. 225–226].

Водночас місцеві організації Комуністичної партії (більшовиків) України (далі – КП(б)У) керувалися й іншим документом

про реконструювання радянської влади в Україні. Ще наприкінці 1918 р. на основі Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про організацію влади на місцях» було розроблене «Тимчасове положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях» (далі – Тимчасове положення), у якому зазначалося, що на звільнених територіях негайно мали організуватися невеликі мобільні військово-революційні комітети. Такі ревкоми мали об'єднуватися повітовими, а останні – губернськими військово-революційними комітетами. Зазначене Тимчасове положення стало частиною нормативної бази і в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР), оскільки було включене в 1919 р. у Зібрання узаконень і розпоряджень її уряду. У Тимчасовому положенні йшлося про створення в складі ревкомів в обов'язковому порядку військового відділу, відділу з боротьби з контрреволюцією, відділу народної міліції, відділу продовольства та постачання та відділу організації господарства. Водночас передбачалася можливість створення в складі ревкомів на їх розсуд й інших відділів у залежності від місцевих потреб [3, с. 7–8].

Такою була нормативна база для структуризації організованих у грудні 1919 р. насамперед російською радянською військовою владою в Полтавській губернії губернського та повітових ревкомів.

Найбільш важливим протягом усього періоду існування губернського ревкому був відділ управління, який безпосередньо керував роботою повітових ревкомів [4, арк. 233 зв.]. З метою надання можливості губернському ревкому зосередитися на роботі, як зазначалося, виключно організаційного на той час характеру та щоб результати цієї роботи (розпорядження, накази, постанови) втілювалися в життя в певному, раз встановленому порядку, визнано було за доцільне звільнити за можливості ревком від необхідності вникати в усі «дрібниці і деталі канцелярської справи» та передати виконання всіх рішень, що приймалися, одному органу – відділу управління, який мав бути «провідником» рішень губернського ревкому і центральної влади та проміжною інстанцією з питань, які мали вирішуватися останньою. Відділ управління складався з адміністративно-розпорядчого підвідділу, інформаційно-інструкторського підвідділу, підвідділу записів актів цивільного стану, підвідділу спеціальної реєстрації та міліції на правах підвідділу [4, арк. 238].

Визначав характер роботи всіх підвідділів відділу управління адміністративно-розпорядчий підвідділ, який видавав накази, постанови та розпорядження і надавав роз'яснення від ревкому, або безпосередньо від себе. Інформаційно-інструкторський підвідділ поділявся на організаційну частину, інструкторську частину, юрисконсультську частину та стіл друку [4, арк. 238]. Деякий час у цьому підвідділі працювали 2 інструктора-організатора від губернського комітету КП(б)У [4, арк. 214]. Підвідділ збирав інформацію з місць, щоденно

встановлював зв'язок із повітовими ревкомами в телефонному режимі, відправляв за необхідності телефонограми та, в екстрених випадках, телеграми та нарочних. З усіх відділів, установ та колегії губерньського ревкому в інформаційно-інструкторський підрозділ надходили копії всіх наказів, постанов і протоколів засідань, а також періодичні видання (газети, бюлетені тощо) та копії постанов волосних і сільських ревкомів. Підвідділ розсилав по повітам циркуляри, розпорядження, роз'яснення з питань організації радянської влади, направляв у повіті інструкторів із метою налагоджування роботи на місцевому рівні. Завданням юрисконсультської частини був перегляд усіх наказів і розпоряджень, що видавалися ревкомом та його відділами на предмет їх відповідності розпорядженням «центральної влади», розгляд із точки зору законності статутів і проектів статутів усіх товариств, організацій тощо, що реєструвалися у відділі управління, упорядкування декретів і постанов центральної влади, розгляд скарг на дії відділів і установ, надання висновків із питань усялякого роду на предмет відповідності радянському законодавству. Стіл друку мав готувати щоденний інформаційний матеріал для друкованого органу губерньського ревкому газети «Влада рад» та надсилати в повіті постанови центральної і місцевої влади [4, арк. 239–239 зв.].

Завданнями підрозділу спеціальної реєстрації були реєстрація буржуазії, реєстрація осіб, які приїздили у відрядження і відпуску, та осіб, які відряджалися в інші міста, видача пропусків службовцям, які відправлялися у відрядження, видача дозволів на виготовлення штемпелів та печатей; ведення справ, що стосувалися іноземних підданих; реєстрація всіх установ, підприємств, товариств, спілок, артілей тощо; реєстрація відповідальних працівників усієї губернії. У підрозділі реєстрації входив і стіл особового складу, що видав реєстрацією відповідальних працівників губернії, реєстрацією службовців губерньського ревкому і відділу управління [4, арк. 238 зв.].

Таким чином, адміністративно-розпорядча функція Полтавського губерньського революційного комітету значною мірою покладалася на його відділ управління, авторитет якого посилювався фактом керування ним головою першого (початкового) складу губерньського ревкому Алексеевим.

Відділ соціального забезпечення на початку свого існування складався з 11-ти підрозділів: управління, інформаційно-інструкторського, допомоги інвалідам, вдовам та пристарілим; пенсійного, забезпечення пайками, опікунства і піклування, допомоги постраждалим від контрреволюції, підрозділу різної допомоги, охорони дитинства, охорони материнства і раннього дитинства, підрозділу постачання [4, арк. 234 зв.]. У складі підрозділу управління було організовано загальну канцелярію і реєстратуру, створено довідковий стіл. На інформаційно-інструкторський відділ покладалася обов'язок розсилання відповідному відділу повітових ревкомів розроблених губерньським відділом соціального забезпечення і затверджених губерньським ревкомом інструкцій із питання забезпечення пайками та пенсійного забезпечення. Підвідділ допомоги інвалідам, удовам та пристарілим завідував богадільнями, чоботарнями, патронатом для сліпих. Пенсійний підрозділ згідно вказівки губерньського ревкому прийняв у своє відання всі пенсійні справи жителів міста та надавав роз'яснення повітовим ревкомом із питань видачі пенсій та вирішення супутніх питань. Підвідділ видачі пайків прийняв від попереднього, ще часів денікінської влади, управління соціального забезпечення всі справи в місті й займався видачею пайків відповідним категоріям населення. Підвідділ допомоги жертвам контрреволюції насамперед надавав матеріальну допомогу звільненим із тюрем політичним ув'язненим [4, арк. 235]. Підвідділ різної допомоги виконував за формою

схожі з функціями підрозділу допомоги жертвам контрреволюції функції, насамперед допомоги на похорони, зумовлені високою смертністю від тодішньої епідемії висипного тифу. Підвідділ охорони дитинства видав дитячими притулками і мав у своєму складі медичну і педагогічну секції. Підвідділ охорони материнства і раннього дитинства постачав молоком грудних дітей, здійснював допомогу вагітним і породіллям. Функцією підрозділу постачання було забезпечення всіх установ відділу соціального забезпечення паливом, продуктами і частково інвентарем. З цією метою підрозділ організував швейну, столярну майстерні та чоботарню [4, арк. 235 зв.].

Відділ праці губерньського ревкому складався із загальної канцелярії та підрозділів: охорони праці, конфліктного, статистичного і тарифно-нормувального та інструкторського [4, арк. 233 зв. – 234]. Очолювала відділ колегія в складі 3 осіб (начальник і 2 члени колегії). Підвідділ охорони праці був зорганізований першим з усіх підрозділів із метою насамперед упорядкування санітарно-гігієнічного стану на виробництві та подальшої поточної роботи з охорони праці. Конфліктний підрозділ врегульовував взаємини проблемного характеру між трудящими та регулярними червоними військами, що перебували в Полтаві або проходили через місто, тобто протистояли незаконним несанкціонованим ревізіціям. Одним із найважливіших завдань цього підрозділу стало інструктування професійних спілок та відповідних підрозділів повітових ревкомів [4, арк. 234].

Відділ охорони здоров'я складався з підрозділу лікувальної медицини, санітарно-гігієнічного, фармацевтичного, контрольно-фінансового, транспортного підрозділів та підрозділу постачання. Підвідділ лікувальної медицини завідував усіма лікувальними закладами губернії і спрямував свою діяльність на організацію медичної допомоги населенню, насамперед на боротьбу з інфекційними захворюваннями [4, арк. 235 зв. – 236]. З причини значного поширення небезпечних інфекційних захворювань, насамперед висипного тифу, важливе значення мав санітарно-гігієнічний підрозділ відділу охорони здоров'я, предметом відання якого були організація спеціальних бараків для інфекційних хворих та розсилання епідемічних загонів, організація дезінфекції та дезинсекції, санітарного нагляду, санітарно-гігієнічної та санітарно-бактеріологічної лабораторій, віспяного телятника. Роботу підрозділу забезпечували 4-и секції: епідемічна, санітарного нагляду, культурно-просвітницька та техніко-санітарна. Фармацевтичний підрозділ придбавав медикаменти, контролював відповідні виробничі та торгові заклади. Підвідділ постачання організував ліжко-місця для хворих на висипний тиф червоноармійців та цивільних, забезпечував лікувальні заклади паливом та продуктами. Фінансово-контрольний підрозділ контролював використання виділених відділом охорони здоров'я коштів [4, арк. 236–236 зв.].

Фінансовий відділ на чолі із завідувачем та двома членами колегії складався з підрозділів: кошторисно-касового, прямих податків і мит, непрямих податків, банківського, юрисконсультського та секретаріату на правах підрозділу. Першочергове завдання відділу вбачалося у відновленні доденікінської радянської фінансової системи губернії, у пошуку коштів, анулюванні донських грошей, у відновленні діяльності податкової інспекції, у підпорядкуванні виникаючих при повітових ревкомах фінансових підрозділів, інформування та інструктування їх та направлення їх діяльності в «рамки революційної законності та доцільності» [4, арк. 236 зв.].

Відділ народної освіти складався з підрозділів: дошкільного, позашкільного, шкільного, мистецтва, постачання і фінансів [4, арк. 237 зв.] та секретаріату. Шкільний підрозділ контролю-

вав діяльність педагогічних рад та головне завдання вбачав у переході до школи нового – трудового типу. Головна функція позашкільного підвідділу вбачалася в організації шкіл для дорослого населення. Відділ очолювала колегія в складі 5 осіб [4, арк. 162].

Юридичний відділ складався із судового, нотаріального, юрисконсультського та тюремно-карального підвідділів [4, арк. 237]. На юридичний відділ покладался обов'язок нагляду за діяльністю всіх судових установ, у тому числі і ревтрибуналів. У випадку виявлення порушень при розгляді справ юридичному відділу надавалося право призупиняти вироки та рішення судів та оскаржувати їх у вищих інстанціях [4, арк. 209]. Судовий підвідділ юридичного відділу налагоджував судовий апарат губернії, зокрема за відсутності спеціальної ліквідаційної комісії прийняв справи від колишнього окружного суду та судових слідчих. Головним завданням нотаріального підвідділу, у віданні якого опинився Полтавський нотаріальний архів, стало відкриття в Полтаві народної нотаріальної камери. Функція юрисконсультського відділу полягала, зокрема, у наданні через відновлену центральну консультацію юридичної допомоги населенню [4, арк. 237].

На правах відділу губернського ревкому як окрема установа функціонував губернський продовольчий комітет (губпродком), який складався з таких відділів: хлібно-фуражного, кооперативного, організаційного, юрисконсультського, транспортного, заготівельного та продуктового (губпродукту) [4, арк. 234]. Губпродком керувався колегією в складі 4-х членів на чолі з губернським продовольчим комісаром (губпродкомісаром). Функцією хлібно-фуражного відділу губпродкому було розподілення хліба між військовими частинами та за нарядами, взяття на облік паливно-мастильних матеріалів, що знаходилися в приватних осіб, забезпечення фуражем військ та органів влади. Організаційний відділ здійснював керівництво відповідними відділами повітових ревкомів. Транспортний відділ вів облік вантажів на залізничних станціях. Функції губпродукту зводилися до такого: заготівля та розподіл продуктів, товарів особистого споживання та домашнього господарства серед армії, лазаретів і населення, нормування цін на товари, організація товарообміну [4, арк. 234–234 зв.]. Губпродукт складався із секретарського та товарного підвідділів [4, арк. 162 зв. – 163].

Структурування губернського ревкому інтенсивно відбувалося протягом перших двох місяців його існування і поєднувалося з організацією та структуруванням Полтавського повітового ревкому та полтавських міських органів влади. Наприклад, постановою губернського ревкому в січні 1920 р. було об'єднано юридичний відділ полтавського повітового ревкому з юридичним відділом губернського ревкому, економічний відділ губернського ревкому влило в губернський відділ соціального забезпечення, міський відділ соціального забезпечення влило в губернський відділ соціального забезпечення, міський продовольчий відділ комунгоспу передано у відання губернського продовольчого комітету [4, арк. 229].

Повною мірою губернський ревком не контролював процес власного структурування, відповідна самоорганізація в деяких питаннях відбувалася на низовому рівні, свідченням чого є наказ губернського ревкому, датований приблизно квітнем 1920 р., який, зокрема, зобов'язував відділи губревкому надати йому назви відповідних підвідділів [5, арк. 69]. Як повідомлялося в доповіді інформаційно-інструкторського підвідділу відділу управління Полтавського губревкому наприкінці лютого 1920 р., (точну дату не вдалося встановити), підвідділ мав дані з відповідних доповідей структурних підрозділів, на основі яких лише в загальному оцінювався загальний хід роботи відділів,

характер їх діяльності, інколи – вид діяльності різних підвідділів, але даних «технічного характеру, даних, за якими можна було б судити про доцільність та необхідність бюрократичної одиниці» не мав. Цікаво, що автор доповіді так і не вдався до визначення причин надмірного дроблення апарату губернського ревкому, невисокої продуктивності його праці, скупчення зайвих співробітників у низці підвідділів. Як приклад наводився вищезгаданий відділ соціального забезпечення, що станом на кінець лютого 1920 р. складався вже з 16 підвідділів, низка з яких значною мірою дублювали роботу один одного, зокрема: підвідділ міських пайків і губернський підвідділ пайків, підвідділ охорони дитинства і підвідділ охорони материнства, міський пенсійний підвідділ та губернський пенсійний підвідділ [6, арк. 74].

Структурними підрозділами губернського ревкому були також тимчасові комісії. Так, ще першим складом губернського ревкому при ньому створена була комісія в складі голови і 2-х членів із конфіскації майна осіб, які втекли з денікінцями, з правом проводити реквізиції [7, арк. 6]. Наприкінці грудня 1919 р. за розпорядження центральної влади була створена губернська паливна комісія в складі голови комісії – завідувача фінансовим відділом, голови губернського ревкому, представників від губернського військового комісаріату та губернського лісного комітету та представників залізничних вузлів [8, арк. 5 зв.]. На початку січня 1920 р. у складі ревкому була створена комісія з метою пошуку засобів для боротьби з висипним тифом, що складалася з представників відділу охорони здоров'я, губернського військового комісаріату та губернського продовольчого комітету [9, арк. 25 зв.]; комісія з розслідування звірств денікінців, яка була згодом переведена до складу губернського відділу соціального забезпечення [4, арк. 229]. Тимчасові комісії створювалися в складі й окремих відділів губревкому. Так, майже два місяці в складі юридичного відділу діяли атестаційна та тарифно-розціночна комісія [10, арк. 28].

Подібною до губернського ревкому була організаційна структура і функції повітових ревкомів губернії. Так, у складі Костянтинградського повітового ревкому було створено відділи управління, праці, народної освіти, соціального забезпечення, фінансовий, юридичний, земельний, продовольчий відділи, рада народного господарства на правах відділу і комендатура. У складі Кременчуцького повітового ревкому існував ще й житловий відділ [4, арк. 217], а у складі Лубенського повітового ревкому – крім вищезгаданих – секретно-оперативний відділ [4, арк. 218]. Серед відділів Гадяцького повітового ревкому діяли агітаційний і редакційний відділи [4, арк. 218 зв.].

Особливістю організаційної структури повітових ревкомів була значна кількість різноманітних тимчасових комісій. Так, у складі Костянтинградського повітового ревкому певний час функції відділу охорони здоров'я виконувала медико-санітарна комісія, у складі Кременчуцького повітового ревкому діяла слідча комісія [4, арк. 217]. У складі Лубенського повітового ревкому діяли комісія з конфіскації майна буржуазії, яка втекла з попередньою денікінською владою, комісія з питання встановлення жертв попереднього режиму, комісія з охорони праці та слідча комісія [4, арк. 218]. У складі Кобеляцького повітового ревкому діяли комісія із заготівлі дров та атестаційна комісія, у складі Пирятинського повітового ревкому – комісія з встановлення збитків від попередньої влади [4, арк. 218–218 зв.], а в складі Прилуцького повітового ревкому – комісія з боротьби з тифом [4, арк. 219].

Висновки. Враховуючи вищезазане, слід зазначити, що визначав питання організації та структурування губернського та повітових ревкомів Полтавської губернії насамперед

нормативний акт Радянської Росії – прийнятий наприкінці жовтня 1919 р. ВЦВК і Радою Оборони Радянської Росії «Положення про революційні комітети (ревкоми)». Оскільки ревкоми створювалися як надзвичайні органи диктатури пролетаріату, що діяли у військовий час, то це накладало відбиток на характер їх організаційної структури та функції. Організаційна структура та функції губернського та повітових ревкомів загалом відповідали поставленим перед ним завданням радянського державного будівництва. Оптимальна структура губернського та повітових ревкомів досягалася через постійну реорганізацію його відділів. **Перспективи подальших пошуків** у цьому науковому напрямі полягають, зокрема, у здійсненні порівняльного аналізу структури та функцій ревкомів, що діяли в Полтавській губернії та інших регіонах колишньої Російської імперії.

Література:

1. Потарикіна Л.Л. Ревкоми України в 1918 – 1920 рр. / Л.Л. Потарикіна.– К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – 156 с.; Литвинова Г.И. Революционные комитеты в годы Гражданской войны / Г.И. Литвинова. – М. : Юридическая литература, 1974. – 152 с.; Бугай Н.Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы 1918 – 1921 гг. / Н.Ф. Бугай. – М. : Наука, 1990. – 320 с.
2. Декреты Советской власти. – Т. VI. – 1 авг. – 9 дек. 1919 г. – М. : Политиздат, 1973. – 584 с.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 2 – е издание. – 1919. – № 1. – (1–30 июня 1919 г.). – 16 с.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 14.
5. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. ДАПО. – Ф. 3872. – Оп. 1. – Спр. 4.
7. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 8.
8. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 154.
9. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 158.
10. ДАПО. – Ф. 3872. – Оп. 1. – Спр. 89.

Стрилец В. В. Губернский и уездные революционные комитеты в Полтавской губернии: организационная структура и функции (декабрь 1919 – апрель 1920 гг.)

Аннотация. В статье рассматривается нормативно-правовая база организации и функционирования Полтавского губернского и уездные революционных комитетов в Полтавской губернии в период с декабря 1919 по апрель 1920 гг. Охарактеризована организационная структура и функции этих чрезвычайных органов советской власти.

Ключевые слова: чрезвычайные органы советской власти, Полтавский губернский революционный комитет, уездные революционные комитеты Полтавской губернии, организационная структура и функции ревкомов.

Strilets V. Provincial and county revolutionary committees in Poltava Province: organisational structure and functions (December 1919 – April 1920)

Summary. The article deals with the legal framework of the Poltava Provincial Revolutionary Committee's and county revolutionary committees' formation and functioning (December 1919 – April 1920). The organisational structure and functions of these extraordinary bodies of Soviet power are characterized.

Key words: extraordinary bodies of Soviet power, Poltava Provincial Revolutionary Committee, county revolutionary committees of Poltava Province, revolutionary committees' structure and competence.